

Készítette:

Kolláth Balázs Károly
F7F1NO
IV. évfolyam, jogász szak
Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Konzulens:

dr. Pap Gábor
egyetemi adjunktus

A hatalommegosztás elmélete Locke, Montesquieu és Constant szerint

**The theory of the separation of powers according to Locke,
Montesquieu and Constant**

**Miskolc
2012**

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	1
Bevezetés	2
A hatalommegosztás elmélete John Locke munkásságában	3
Montesquieu a hatalommegosztásról	8
Constant elmélete a hatalommegosztásról	11
A „fékek és ellensúlyok” rendszere az amerikaiaknál	14
Bibó István elképzelései a hatalommegosztásról	17
Záró gondolatok	19
Felhasznált irodalom	20

Bevezetés

A hatalom elmélete már régóta foglalkoztatja a korábbi és a jelenkor gondolkodóit. Az emberek egyre nagyobb számban kezdtek el részt követelni maguknak az állam ügyeiből és egyre inkább egy olyan állam lebegett a szemük előtt, amelyben a hatalmat nem az örökletes nemesség, hanem az állampolgárok gyakorolják, és amely hatalom nem egy kézben összpontosul, hanem megosztják azt. Ennek megfelelően több elmélet is született e korban a hatalommegosztás elméletére vonatkozóan.

A magyar irodalom jórészt külföldi írókat vesz alapul. Jelentősek azonban Bibó István és Sári János gondolatai. Magyarországon négy hatalmi ágat különböztethetünk meg, amelyek az alábbiak szerint oszlanak meg. A törvényhozó hatalmat az Országgyűlés, a végrehajtó hatalmat a Kormány, a bírói hatalmat a bíróságok testesítik meg és a köztársasági elnök képviseli a negyedik hatalmi ágat a végrehajtó hatalomtól elkülönülten.

Mindezeknek a rendszereknek a megértéséhez főleg a felvilágosodás korában keletkezett művek ismerete szükséges. Közülük is főleg a címben említett három szerző emelkedik ki, akik már a saját korukban is nagy figyelmet kaptak és a legnagyobb hatással voltak a társadalomtudósokra.

A hatalommegosztás során az államhatalmi ágak ellenőrzést gyakorolnak egymás felett. Nem beszélhetünk megosztásról hogy, ha valamelyik vagy több hatalmi ág gyakorol ellenőrzést egy vagy több másik ág felett. Az állami szervek közötti munkamegosztás egyidős az állammal. A hatalommegosztás mint az állam szervezési elve, sokkal később jelent meg. A hatalommegosztás a hatalom joghoz kötöttségének egyik megnyilvánulási formája. A hatalom korlátozása nem egyszerűen a politikai intézmények közötti viszonyokban rejlik, hanem ezeknek a viszonyoknak a szabályozásában, szabályozottságában, a normák betartásában, kikényszeríthetőségében. Így a hatalommegosztás a jogállamiság része. A jogállamiság viszont tágabb fogalom a hatalommegosztásnál.

A hatalommegosztás elmélete John Locke munkásságában

John Locke, az angol felvilágosodás egyik kiemelkedő alakja állambölcseleti művét *Két értekezés a kormányzatról* címmel írta meg 1688-ban. Ebben a hatalom egységének elvét vitatta és a hatalommegosztás elméletét fejtette ki. Robert Filmerrel szemben fejtette ki gondolatait, aki *Patriarcha* című munkájában az abszolút monarchiát védelmezi.¹ Nem véletlen, hogy Locke ekkor írta meg ezt a munkát. Ekkor tért vissza Hollandiából, amelynek királya Orániai Vilmos lett Anglia királya. Locke nem volt jogász. A hatalommegosztás mint filozófus kezdte érdekelni.

Második értekezésében Locke a természeti állapotából kiindulva azt vizsgálja, hogy hogyan jött létre az állam, egyáltalán létrejött-e valahogyan, valamilyen szerződéssel, vagy közös megegyezéssel, vagy esetleg véletlenek sorozatának köszönhető, hogy a hatalom olyan emberek kezébe került, akiket az emberek alkalmasnak találtak arra, hogy vezetővé válasszák. Nála ez az állapot a tökéletes szabadság és egyenlőség állapota.

A hatalom megosztásának szükségességét egészen eddig a pontig visszavezetve vizsgálja. A természeti állapot, ahol még nem létezett hatalommegosztás, így törvényeket sem hoztak egy rossz állapotba az emberiségnek, mert a gyengébbek az erősebbeknek ki voltak szolgáltatva.

Művének központi kategóriáját ezek a törvények jelentik, amely az észjogon alapulnak. A természeti törvény a közönséges igazságosság szabálya, az ész általános törvénye, az értelem helyes szabálya.² Ez a törvény az élethez, a szabadsághoz, a tulajdonhoz való alapvető jogot jelenti.³ Aki ezt a törvényt megsérti büntetést érdemel, ez a büntetés azonban nem nélkülözheti az igazságosságot.⁴ A természeti állapotban az emberek még nem függtek egymástól. „A természeti állapotot természeti törvény kormányozza, amely mindenkit kötelez és az ész, amely maga ez a törvény”⁵

Az embereket az készítette egy politikai közösség létrehozására, hogy megvédjék életüket és tulajdonukat ezért szerződést kötöttek, amellyel létrehozták a polgári társadalmat, minden

¹ Nagy Levente: John Locke, A modern jogállam elméletének előfutára (bevezetés) In: John Locke: Második értekezés a polgári kormányzatról, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999, 15. old.

² Locke I. m. 16. old.

³ Locke I. m. 18. old.

⁴ Locke I. m. 20. old.

⁵ Pap Gábor: Vázlat az alkotmányozás szellemtörténeti fejlődéséről (<http://mek.oszk.hu/01300/01394/01394.htm>)

hatalmukról lemondtak és azt egy egységesített hatalom kezébe helyezték.⁶ Ez a viszony az állampolgárok beleegyezésével jön létre és egészen a hatalom felbomlásáig tart.⁷

Locke azonban elvetette azt a gondolatot, hogy minden hatalmat egy kézben kell összpontosítani, mert egy ilyen személy könnyen visszaélhet a hatalmával. Ezért, szerinte a hatalmat több ember között kell megosztani, mert ez megakadályozza az azzal való visszaélést.

Három hatalmi ágat különböztet meg a törvényhozó, a végrehajtó és a föderális hatalmat. A három közül a törvényhozó hatalmat tartja fontosabbnak, mert ugyan nem kell, hogy folyton ülésezzen, de az általa alkotott törvények mindenkire nézve még a hatalom gyakorlóira is kötelezőek, mert ha nem tartják be a törvényeket, akkor az állampolgárok jogosan vehetik vissza tőlük a hatalmat. Ha a végrehajtó hatalmat gyakorlók bölcsen használják a hatalmukat, vagyis oly módon, hogy más jogát vagy jogos érdekét nem sértik meg, akkor ott nem vehető vissza ez a hatalom. Kivételt képez ez alól az uralkodó, akit nem lehet leváltani, de a törvények órá is ugyanúgy vonatkoznak.

A föderatív hatalom a háború és a béke hatalma annak ellenére, hogy a föderatív és a végrehajtó hatalom különbözik egymástól. A föderatív hatalom így egyfajta külső végrehajtó hatalomnak feleltethető meg, amely az államok közötti kapcsolattartást jelenti. Itt kell megemlítenünk a felségjogokat, amelyeket Locke nem sorol külön hatalmi ághoz, hanem úgy vélekedik róluk, mint, amikor valaki saját belátása szerint a közjó érdekében cselekszik.⁸ Vagyis a végrehajtó hatalomhoz hasonlóan van bizonyos diszkrécionális joga, amelyet korlátozni kell.

Kiemelendő, hogy Locke nem tekinti önálló hatalmi ágnak, a bírói hatalmat, de fontosnak tartja működésüket. Lockenál az igazságszolgáltatás a végrehajtó hatalom részét képezi. Az emberek úgy kerülnek a természeti állapotból a társadalmi állapotba, hogy földi bírót emelnek maguk fölé, aki az emberek közötti vitás ügyekben dönt, ez a törvényhozás feladata, ennek a része a bíróság.⁹

Locke szerint az abszolút uralkodókkal szemben is védelmet kell, hogy élvezzenek az alattvalók így rá is vonatkoznia kell a törvénynek.¹⁰ Az ésszerűségre hivatkozva mondja azt, hogy az emberek nem kerülnek rosszabb helyzetbe a polgári társadalomban, mint a természeti állapotban, mert nem annyira balgák, hogy alávéssék magukat egy olyan ember akaratának,

⁶ John Locke: I. m. 26. old.

⁷ John Locke: I. m. 27-28. old.

⁸ Sári János: A hatalommegosztás, Osiris Könyvtár, Budapest, 1995, 32. old.

⁹ John Locke: I. m. 99. old.

¹⁰ John Locke: I. m. 102. old.

aki még a természeti állapot szabadságát élvezni következképpen neki is alá kell vetnie magát a törvényeknek.¹¹ A szerződés célja pedig nem más, mint a tulajdon védelme.¹²

Ez a tulajdon a polgári szabadsággal azonosul, amely annyit tesz, hogy „mindenkinek szabad rendelkeznie saját személyével, cselekedeteivel, birtokaival és egész vagyonával, ama keretek között, amelyet engedélyeznek a törvények”.¹³ Azok vannak egy polgári társadalomban, akiknek van közös törvényük és igazságszolgáltatásuk, amelyhez fordulhatnak”.¹⁴ Ezek a törvények, pedig „csak annyiban helyesek, amennyiben a természeti törvényeken alapulnak”.¹⁵

A törvényhozó és a végrehajtó hatalmat azért szükséges egymástól elválasztani, mert ha nem így lenne, akkor a képviselői felmenthetnék magukat a saját törvényeik hatalma alól és így szabadon megtehetnék bármit. Éppen ezért fontos, hogy a törvényhozó hatalom tagjai is alá legyenek vetve az általuk megalkotott törvényeknek.¹⁶ A kettő között nemcsak egy ellenőrző, függőségi viszony, hanem egyensúly is kialakul.¹⁷

Locke fontosnak tartja, hogy az államhatalom „érvényes állandó törvényekkel kormányozzon, amelyeket kihirdettek és ismertettek az emberek előtt, hogy a hatalmaz elfogulatlan és igazságos bírák útján gyakorolna, akiknek e törvény alapján kell eldönteniük a vitákat és hogy a közösség erejét otthon csakis e törvények végrehajtására idegenben pedig külső sérelmek megelőzésére, vagy orvoslására használja”.¹⁸

Mivel a törvényalkotás nem egy állandó jellegű folyamat szemben a végrehajtással, amely viszont már az, ezért szükség van annak ellenőrzésére. A többségi elv a jellemző, ez hozza létre a politikai társadalmat létrejövő alapszerződést ez határozza meg az állami akaratot és a törvényeket is. Míg a törvényhozó hatalom nem ruházható át, addig a törvényhozó hatalom a végrehajtó hatalmat visszaveheti és megbüntetheti azokat, akik azzal a hatalommal visszaéltek. A hatalom ebben az esetben visszaszáll a közösségre, akik szabadon létesíthetnek új kormányzatot.

Ez abból fakad, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalomtól származik, de a kettő közötti viszony nem egyértelmű, mert a törvények elfogadásához a végrehajtó hatalom beleegyezése is szükséges. Végző soron az abszolút monarchiát összeegyeztethetetlennek tartja a polgári társadalommal. Már nem az isteni eredetre vezeti vissza a hatalmat, hanem az

¹¹ John Locke: I. m. 102. old.

¹² Pap Gábor: I. m.

¹³ Pap Gábor: I. m.

¹⁴ Pap Gábor: I. m.

¹⁵ Pap Gábor: I. m.

¹⁶ John Locke: I. m. 102. old.

¹⁷ Sári János: I. m. 33. old.

¹⁸ Pap Gábor: I. m.

emberi akaratban látja azt. A hatalmi ágak elválasztása ily módon, a felelősségre vonás feltétele.¹⁹ A hatalmak elkülönítése pedig, az elméleti előfeltétele az állam funkcióinak elválasztására.²⁰

Fontos, hogy Locke estében elkülönítésről és nem elválasztásról beszélhetünk. A törvényhozó hatalomtól nem elválnak a többi hatalmi ág, hanem annak rendelődik alá az összes többi, „tőle származik és neki van alárendelve minden más hatalom, amellyel a társadalom bármely része, vagy tagja rendelkezik.”²¹ A végrehajtó hatalomnak viszont törvényhozási vétőjoga van, ez azonban csak arra a végrehajtó hatalomra vonatkozik, amely része a törvényhozó hatalomnak és ily módon a legfőbb hatalomnak lehet nevezni (King in Parliament), tehát ezt is lehet legfőbb hatalomnak nevezni.²² Hozhat olyan rendelkezéseket, amelyek nem felelnek meg a törvényeknek, de azoknak a közjót kell szolgálniuk.²³

Ha a végrehajtó hatalom nem olyan ember kezében van letéve, aki részese a törvényhozó hatalomnak, akkor a végrehajtó hatalom alá van rendelve a törvényhozó hatalomnak és felelősséggel tartozik számára.²⁴ Nála is és később Montesquieunél is a végrehajtó hatalom a monarcha kezébe van helyezve.²⁵

A föderatív hatalom bár elkülönült hatalmi ágként jelenik meg összefonódik abban a tekintetben, hogy az idegen társadalmak cselekedeteitől függően a végrehajtó hatalom képviselői gyakorolják ezt a hatalmat is.²⁶ Ugyancsak nem különül el a bírói hatalom sem, amelyet a törvényhozó hatalom kezébe ad.²⁷

„Az államformát az határozza meg, hogy kinek a kezébe van letéve a törvényhozó hatalom”.²⁸ Ebben az értelemben demokrácia az, amikor a többség hoz törvényeket, oligarchia, amikor a törvényhozás néhány kiválasztott kezében van és ha az emberek egy embernek juttatják a hatalmat akkor beszélünk monarchiáról.

Locke a monarchia és a demokrácia elemeinek vegyítését találta célszerűnek így az alkotmányos monarchiát tartotta ideális államformának. Locke minden hatalom működésének alapkövetelményévé teszi a bizalom elvét. A törvényhozásnak a társadalom bizalmát kell élveznie, a végrehajtó hatalomnak ezen kívül a törvényhozók bizalmával is rendelkeznie kell.

¹⁹ Sári János: A hatalommegosztás, Osiris Könyvtár, Budapest, 1995, 32. old.

²⁰ Sári János: I. m. 32. old.

²¹ Pap Gábor: I. m.

²² Sári János: I. m. 34. old.

²³ John Locke I. m. 31. old.

²⁴ Pap Gábor: I. m.

²⁵ Sári János: I. m. 198. old.

²⁶ John Locke: I. m. 32. old.

²⁷ John Locke: I. m. 32. old.

²⁸ Pap Gábor: I. m.

Bár ő maga nem volt demokrata demokratikus alapelvei, a hatalomnak a néptől való eredeztetése, a népnek felelős törvényhozás, a jogállamiság alapjaivá váltak.²⁹

²⁹ John Locke: I. m. 39 .old.

Montesquieu elmélete a hatalommegosztásról

Locke-ot követően Montesquieu volt az, akinek a munkássága a legmeghatározóbb volt e téren, mivel ő alkotta meg azt az elméletet, amelyet a fejlett demokratikus államok többségében mind a mai napig használnak. Művét több évtizedes munkát követően, akkor adta ki, amikor az abszolutizmus Franciaországban gyengülni kezdett.

Fő műve *A törvények szelleméről*, amelyben rendkívül szerteágazó módon mutatja be, hogy mikor jó és helyes egy ember alkotta törvény. Történelmi visszatekintést tesz, amelyben a törvények keletkezésének eredetét vizsgálja a legkülönbözőbb szempontok szerint. Ezek közül is kiemelten foglalkozik a frank illetve a francia törvényekkel, egészen a római jogi gyökerekig visszatérve. Montesquieu a munkájában több neves francia történész és több más dokumentum vizsgálatával végzi el. Ezek közül némelyeket kiemelkedően jónak más munkákat, pedig valótlanak tart.

Anglia alkotmányát tartotta ideálisnak mivel ennek célja a politikai szabadság megvalósítása volt, ahol az embereknek nem kell egymástól félniük. Három hatalmi ágat különböztet meg, a törvényhozó hatalmat, a nemzetközi jog alá tartozó dolgokra vonatkozó végrehajtó hatalmat és végül a végrehajtó hatalmat, amely alá a polgári jog alá tartozó dolgok tartoznak.³⁰ Ezek egyrészt a megfelelő állami szerveknek felelnek meg, másrészt pedig azoknak a funkcióknak, amelyeket ezek ellátnak.³¹ Egy szervezetnek csak egy funkciója lehet, egy személy, pedig csak egyféle funkciót tölthet be.³²

A politikai szabadságot csak ott látja biztosítottnak, ahol nem élnek vissza a hatalommal ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha a hatalmi ágak egymást ellenőrzik. Ebből a szempontból többet is mond, mint Locke mivel szerinte nem csupán feladatmegosztásról, hanem egymástól elkülönült hatalmi tényezőkről van szó.

A törvényhozó és a végrehajtó hatalom kapcsolatáról a következőképpen vélekedik: „Ha a törvényhozó hatalom a végrehajtó hatalommal ugyanabban a személyben vagy ugyanabban a hatósági testületben egyesül, nincsen szabadság, mivel attól lehet tartani, hogy az ilyen uralkodó vagy az ilyen testület zsarnoki törvényeket fog hozni, s azokat zsarnoki módon fogja

³⁰ Montesquieu: *A törvények szelleméről*, Osiris-Attraktor Kiadó, Budapest, 2000, 248. old.

³¹ Sári János: I. m. 37-38. old.

³² Sári János: I. m. 38. old.

végrehajtani.”³³ Vagyis el kell választani egymástól a törvényhozó hatalmat és a végrehajtó hatalmat.

A törvényhozó hatalom feladata a törvények alkotása, módosítása és megsemmisítése. A második hatalom foglalja magába a háború és a béke jogát, a követek küldését és fogadását, az állambiztonság fenntartását és az ellenséges betörések megelőzését, a harmadik során pedig a fejedelem ítélkezik a magánosok jogvitáiban és megbünteti a bűncselekményeket.³⁴ Ezeknek a hatalmi ágaknak az elválasztása azért szükséges, mert egymással összefonódva önkényeskedésekhez vezetnének.

A törvényhozó hatalomnak csak addig kellene üléseznie, amíg megalkotja a szükséges törvényeket, ellenkező esetben nagy kényelmetlenséggel járna a képviselőknek és állandóan foglalkoztatná a végrehajtó hatalmat. E mellett, ha állandóan üléseznének, akkor csak az elhalálozott képviselőket pótolnák és a nép látva testület által alkotott romlott törvényeket, fellázadna vagy nemtörődömségbe esne.³⁵ A végrehajtó hatalom korlátozását feleslegesnek tartja, mivel annak megvannak a maga korlátai.

A bírói hatalmat is el kell választani a másik két hatalmi ágtól mert „akkor sincsen szabadság, ha a bírói hatalom nincsen elválasztva a törvényhozó, valamint a végrehajtó hatalomtól. Ha a bírói hatalom a törvényhozói hatalomhoz kapcsolódna, az állampolgárok élete és vagyona feletti hatalom önkényes lenne, mert a bíró törvényhozó is volna. Ha a bírói hatalom a végrehajtó hatalomhoz lenne kapcsolva, a bírónak elnyomó hatalma lenne.”³⁶

A bírói hatalmat választott tisztségviselőkre kell ruházni, míg a másik két hatalmi ág tagjai lehetnek ugyanazok a személyek, mivel az előbbivel ellentétben nem magánszemélyek felett gyakorolják a hatalmukat. Azért kell képviselőket választani, mert keresztülvihetetlen, hogy mindenki maga gyakorolja ezeket a hatalmakat.³⁷

Felsorol ezen kívül három kivételt, amikor a bírói hatalom egyesíthető a törvényhozó hatalommal. A nemeseket csak a bírói hatalom nemesekből álló része ítélkezhet. A bíró nem más, mint a törvény szája.³⁸

A három hatalmi ág egyesülése önkényuralmat hoz létre, amelyet a következők szerint képzel el. „De minden elveszne akkor, ha ugyanaz az ember, vagy a főembereknek, nemeseknek vagy a népnek ugyanaz a testülete gyakorolná ezt a három hatalmat, vagyis a

³³ Montesquieu: I. m. 247. old.

³⁴ Montesquieu: I. m. 251. old.

³⁵ Montesquieu: I. m. 255. old.

³⁶ Montesquieu: I. m. 248. old.

³⁷ Montesquieu: I. m. 251. old.

³⁸ Montesquieu: I. m. 257. old.

törvényhozó hatalmat, a közhatározatok végrehajtásának a hatalmát és a magánosok bűncselekményei vagy jogvitái feletti ítélkezés hatalmát.”³⁹

Montesquieu e mellett három kormányzat fajtáját határozza meg. Köztársaságnak azt nevezik, amikor a nép egésze vagy jelentős része gyakorolja a hatalmat, monarchia, amikor egy ember kezében összpontosul a hatalom és önkényuralom, amikor ugyancsak egy ember gyakorolja a hatalmat, de mindenféle törvény és szabály nélkül.⁴⁰ Ezért vélekedett úgy hogy hatalmi ágakat valahogyan szabályozni kell és el kell érni, hogy ne kerüljön egyik a másik felé.⁴¹ Ezek közül a monarchiát tartotta ideális államformának, de nem az abszolút monarchiát, amelyet valahogyan korlátozni igyekezett.⁴²

Összességében a hatalmi ágak közötti viszony egy jogilag szabályozott viszony, amelynek a legfontosabb eleme a kölcsönös ellenőrzés.⁴³ A törvényhozó testület önkényes lesz, ha a végrehajtó hatalomnak nincs joga korlátozni, viszont a törvényhozó testületet nem illeti meg az a jog, hogy a végrehajtó hatalmat korlátozza, azért, mert szerinte annak megvannak a maga természetes korlátai.⁴⁴ A hatalmat társadalmi háttérrel is színezi, szerinte, ha a nemesség tagjai elvegyülnének a nép között, akkor a szavazatuk elveszne és a sorsuk végső soron szolgaság lenne, ezért a törvényhozó hatalmat a nemesség és a nép választott képviselőire osztja.⁴⁵

³⁹ Montesquieu: I. m. 248. old.

⁴⁰ Pap Gábor: I. m.

⁴¹ Pap Gábor: I. m.

⁴² Sári János: I. m. 38. old.

⁴³ Sári János: I. m. 38. old.

⁴⁴ Sári János: I. m. 38-39. old.

⁴⁵ Sári János: I. m. 39-40. old.

Constant elmélete a hatalommegosztásról

Benjamin Constant volt az, aki Locke-ot és Montesquieu-t követően, aki a hatalommegosztás elmélete terén jelentőset alkotott. Lockehoz hasonlóan ő is filozófus volt, akinek főleg politikafilozófiai munkái jelentősek. Ezek közül emelkedik ki *A régiek és a modernek szabadsága*, amelyet a napóleoni rendszer bukását követően írt. Ebben kétféle szabadságkonceptiót fogalmaz meg, a régiek szabadságát, amely az ókori népekre volt jellemző, illetve a francia forradalom idején Franciaországra volt jellemző és a modernek szabadsága, amely a Napóleon utáni európai államok berendezkedésére jellemző.

Az ő esetében nem három, hanem négy hatalmi ágról beszélhetünk. Ezt a hatalmat a király képviseli, aki a többi hatalmi ág felett helyezkedik el, közvetít azok között és célja a közöttük levő egyensúly fenntartása, a hatalmi ágak koordinációja.⁴⁶ Az államfő ereje hatalmának öröklődő jellegében, a múlt emlékeiben és a vallási hagyományokban jelenik meg.⁴⁷

Constant szerint a törvényhozó hatalmat a népet képviselő gyűlések testesítik meg. A végrehajtó hatalmat a miniszterek gyakorolják. A bírói hatalom a bírák kezében van. Az uralkodó e között a három ág között áll és nem vesz részt a végrehajtó hatalomban, mint Locke vagy Montesquieu esetében.⁴⁸ Legfontosabb szerepe az egyensúly fenntartása.

Ezek mellett a helyi közösségeket megilleti a saját ügyeik intézésének joga. A helyi közösségek bevonása a hatalommegosztásba vélhetőleg a francia bürokratikus intézményrendszerre vezethető vissza, amelyet Franciaország még az ancien regime idejéből „örökölt meg”, szakképzett hivatalnokok alkották és a változó rendszerben az állandóságot képviselte.⁴⁹ Ezek a helyi közösségek az államhatalommal szemben az egyént erősítik.⁵⁰

Munkáját a katonai szellemmel kezdi, amely az ókorban illetve Constant jelenében is más volt. Régen még nem voltak nagy kiterjedésű államok, így fontos volt az állandó hadsereg megléte, amelynek teljes mértékben engedelmisséget kellett tanúsítania a vezetőinek. Ez az értelem nélküli engedelmisséget jelentette,⁵¹ ahol a törvényhozó nem egy választott testületnek a tagja, hanem egy katona volt, aki bármilyen jogszabályt alkothatott. A legitimitációjának forrása ő maga volt.

⁴⁶ Sári János: I. m. 61-62. old.

⁴⁷ Sári János: I. m. 215. old.

⁴⁸ Sári János: I. m. 198. old.

⁴⁹ Sári János: I. m. 62. old.

⁵⁰ Sári János: I. m. 239. old.

⁵¹ Benjamin Constant: *A régiek és a modernek szabadsága*, Atlantisz Kiadó, Budapest, 1997, 49. old.

A hadsereg, mivel elég nagy létszámú volt, állandóan foglalkoztatni kellett, mert a tétlenségben félő volt, hogy a saját államában kezd el fosztogatni. Az éppen folyó háborúban már benne volt a következő háború csírája,⁵² így ezekre az államokra a folyamatos háborúskodás volt a jellemző.

A modern államokban mondja Constant ha valaki hasonlóan próbálna meg eljárni azt minden bizonnyal örültnék tartanák, mivel az európai népek között legalábbis az állandó háborúskodást felváltotta az egymással való kereskedelem, ahol az emberek szert tehetnek a szükséges javakra anélkül, hogy azt erőszakkal elvonnák. Ezt a katonai szellemet győzi le a kereskedelmi szellem, amely a katonai diktatúráknál sikeresebben fogja össze az egyes népeket.

A népszuverenitással kapcsolatban kiemeli, hogy a hatalmi ágaknak nem szabad koalícióra lépniük, mert az korlátlan zsarnoksághoz vezetne. Elveti a korlátlan hatalmat akár a polgárok akár a nép képviselői vallják azt, hogy ők rendelkeznek ezzel a hatalommal.⁵³

Az abszolút hatalom sem isteni eredetű sem pedig a nép által átruházott nem lehet. Az elméleti korlátozást, azonban nem tartja elegendőnek, olyan intézményrendszert kíván létrehozni, amelyben mindegyik ág megmarad a maga hatáskörében. A népszuverenitást tehát korlátok közzé kell szorítani.⁵⁴

Constantot a jog és az erkölcs kapcsolata foglalkoztatatta. Elítéli, a visszamenőleges hatályú törvényhozást mivel ezáltal az emberek nem tudnak felkészülni arra, hogy mi a helyes és mi a helytelen, nem választhatják meg az általuk kívánt magatartásformát.⁵⁵ Az olyan törvény nem lehet törvény, amely ellentmond az erkölcsöknek. Például ha egy állam arra kényszeríti a polgárait, hogy más embereket besúgjanak, feljelentsenek és ezzel más embereket indokolatlan szenvedéseknek tegyenek ki semmiféleképpen nem tekinthető helyesnek, sokkal inkább zsarnokinak.⁵⁶ Éppen ezért azt mondja, hogy az erkölcstelen törvényekkel szemben engedetleneknek kell lennünk és ez a törvény végrehajtóira is vonatkozik, akik nem érvelhetnek azzal, hogy ők csak a törvény szerint jártak el.⁵⁷

A hatalomnak végső soron arra kell törekednie, hogy igazságosan járjon el, az hogy az egyének hogyan boldogulnak az már az emberek dolga.⁵⁸

⁵² Constant: I. m. 50-51. old.

⁵³ Constant: I. m. 81. old.

⁵⁴ Constant: I. m. 83-85. old.

⁵⁵ Constant: I. m. 205. old.

⁵⁶ Constant: I. m. 206. old.

⁵⁷ Constant: I. m. 207. old.

⁵⁸ Constant: I. m. 258. old.

Összességében tehát a régiek és a modernek szabadságfelfogása egymástól jelentős mértékben eltér. Constant nem ért egyet azokkal, akik a régiek szabadságát próbálták meg a napóleoni rendszert követően Franciaországba visszahozni, majd egész Európában szétterjeszteni. Az ókorban az emberek a közösség részeként voltak szabadok és nem, mint egyes egyének.

A „fékek és ellensúlyok” rendszere az amerikaiaknál

Ami az európai szerzőknél még csak az elmélet szintjén működött az amerikaiaknál már a gyakorlat volt. Európával szemben az Amerikai Egyesült Államokban már a hatalmi ágak „fékezésén” és „ellensúlyozásán” folyt a vita. Ennek a vitának a főbb motívumait foglalja össze „*A Föderalista*” című kötet, amelynek szerzői, Alexander Hamilton, James Madison és John Jay akiknek a nevéhez a hatalommegosztás elméletének egy újabb változata köthető. Ebben Montesquieu hatását fedezhetjük fel. Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának ratifikálását támogató írásokat gyűjtötték össze egy kötetben, amelyeket újságcikk formájában jelentettek meg.

Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányát 1787 szeptemberében terjesztették elő. Nem váltott ki osztatlan elégedettséget, mert a föderációt ellenzők kampányba kezdtek a ratifikációja ellen. Az antiföderalisták ugyanis attól tartottak, hogy a tagállamok teljes mértékben elveszítik az érdekérvényesítő képességüket és nem lesz érdemi beleszólásuk a hatalom gyakorlásába. Ezzel szemben a föderalisták azt hirdették, hogy nem mindenben lesz kizárólagos döntési joga a szövetségnek, a szava csak a felek közötti vitában lesz döntő.⁵⁹

A Föderalista abból a célból íródott, hogy meggyőzze, az akkor még hezitáló New York állam közösségét arról, hogy miért érdemes az alkotmányt ratifikálni. 1787-88-ban írták a kötetben található cikkeket Publius álnév alatt, amelyeket New York-i újságokban jelentek meg.⁶⁰ Bár nem nyerte meg az embereket az alkotmány számára az alkotmányértelmezés szempontjából maradandó alkotásnak bizonyult.⁶¹

A „fékek és ellensúlyok” kérdésével főleg Madison foglalkozik *a Föderalista* 45-51. számáig. Fontos azonban megemlíteni, hogy nem a többi hatalmi ág gyakorol fékező hatást, hanem a fékezés belülről történik. Ez a vegyes kormányzati rendszerből következik, amelyben a nép különféle rétegeit ruházzák fel egymás ellen a fékezés lehetőségével.⁶² A vegyes kormányzat igényli az erők megosztását, horizontálisan törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalomra.⁶³ Azonban Madison leszögezi, hogy nem az arisztokrácia, hanem egy mindenkire kiterjedő érdek képviselőt kell a szenátusnak ellátnia. Az arisztokráciát különben is az az

⁵⁹ Garry Wills: Bevezetés, In: Alexander Hamilton et al.: *A föderalista*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 19. old.

⁶⁰ Hamilton et al.: I. m. 35. old.

⁶¹ Hamilton et al.: I. m. 12. old.

⁶² Hamilton et al.: I. m. 20. old.

⁶³ Hamilton et al.: I. m. 22. old.

angol nemesség képviselte, amely a függetlenségi háború során elhagyta a 13 amerikai gyarmatot.

A hatalommegosztás másik indoka az volt, hogy a hatalom egy kézben való összpontosulását zsarnokságnak tekintették.⁶⁴ Nagy-Britanniával ellentétben itt azonban nem a király, hanem a nép zsarnokságát kellett elkerülni.⁶⁵ Ebben az Egyesült Államok tagállamainak alkotmányait vizsgálja meg, amelyek közül egy pár egy az egyben a montesquieu-i hatalommegosztás elvére épít, míg más alkotmányok a hatalmi ágak oly mértékű összefonódását fektetik le, amely még nem ellentétes a demokrácia elveivel.

Az ellenőrzés szempontjából két fontos szempontot említ a szerző. Az egyik a nép által történik a másik pedig a többi hatalmi ág által.

A 47. cikk szerint a zsarnokság a következőt jelenti: minden hatalom, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom egyazon kézben összpontosul, akár egyetlen személy, akár kevesek, akár sokak kezében, és mindegy, hogy e hatalom öröklődő, önjelölt vagy akár választásokon alapul.⁶⁶ Ez azonban nem teljes szétválasztást, hanem részleges befolyást jelentett.⁶⁷ Úgy véli, hogy ha nem is Montesquieu a hatalommegosztás felbecsülhetetlen értékű tételének a szerzője, annyi érdeme kétségkívül van, hogy ő tárta fel és ő ajánlotta a legeredményesebben az emberiség figyelmébe ezt a tételt.⁶⁸

A hatalmi ágak elválasztása nem jelenti egymástól való elszigetelésüket. Hangsúlyozzák, hogy Montesquieu sem úgy értette elveit, hogy a hatalmi ágaknak semmiféle részleges befolyása ne lehessen a másik működésére, vagy ne gyakorolhasson ellenőrzést a másik hatalom fölött. Montesquieu szerint ott szenvednek csorbát a szabad alkotmány alapelvei, ahol az egyik hatalmi ág teljes jogkörét ugyanaz vagy ugyanazok gyakorolják, akik a másik hatalom teljes jogkörét is birtokolják. A hatalmi ágakat annyira kell elkülöníteni egymástól, amennyire egy szabad kormányzat természete azt lehetővé teszi.⁶⁹

Az 51. cikk kiemeli a megfelelő egyensúly szerepét a kormányzatban.⁷⁰ A hatalmi ágak irányítóinak rendelkezniük kell azokkal az alkotmányos eszközökkel és személyes indítékokkal, amelyek segítségével ellenállhatnak a többiek hatásköri túllépésének. Úgy látták, hogy a törvényhozó hatalomnak túl nagy hatalma van, ezért jobbnak látták azt megosztani, míg a végrehajtó hatalmat meg kell erősíteni. Ez indokolja az elnök vétójogát a

⁶⁴ Hamilton et al.: I. m. 23-24. old.

⁶⁵ Hamilton et al.: I. m. 24. old.

⁶⁶ Hamilton et al.: I. m. 356. old.

⁶⁷ Hamilton et al.: I. m. 27. old.

⁶⁸ Hamilton et al.: I. m. 357-360. old.

⁶⁹ Hamilton et al.: I. m. 359. old.

⁷⁰ Hamilton et al.: I. m. 379-385. old.

törvényhozással szemben, amely azonban nem abszolút jellegű és könnyen visszaélés forrása lehet. Ugyancsak korlátozni kell azt is, hogy az egyes hatalmi ágak képviselői hogyan nevezik ki a többi ág képviselőit.⁷¹

Itt találjuk a föderális alapelvet is, amely szerint „Amerika több tagállamból álló köztársaságában a nép átruházta hatalom először is két különálló kormányzat között oszlik meg, aztán mindkét kormányzat hatalmát ismét felosztják a különálló, szétválasztott hatalmi ágak között.”⁷²

Itt érdemel említést Sári János, aki csak egy föderális államban tudja elképzelni a hatalom területi alapon történő megosztását, ez úgy lehetséges, hogy az unitárius államokban a hatalom központi szinten korlátozódik, míg egy szövetségi államban ez nincs így, sőt a területi beosztás sem változtatható meg az államok akarta ellenére.⁷³

⁷¹ Hamilton et al.: I. m. 380. old.

⁷² Hamilton et al.: I. m. 382-383. old.

⁷³ Sári János: I. m. 241-242. old.

Bibó elképzelései a hatalommegosztásról

Magyar viszonylatban Bibó Istvánt kívánom kiemelni a hatalommegosztás elmélete kapcsán, mert ő alkotott a leginkább maradandót e téren.

Bibó István az egyik, aki a második világháborút követő időszakban fogalmazta meg elképzeléseit. Ebben az időben jelentős változások zajlottak le az országban. A változások elsősorban arra irányultak, hogy Magyarország egy nyugati típusú demokrácia legyen vagy pedig egy szovjet típusú szocialista állam jöjjön létre. *A hatalmi ágak elválasztása egykor és most* című 1947-es tanulmányában a montesquieu-i és a constanti hatalommegosztást vizsgálja.

Bibó István az ókor és a felvilágosodás államelméletei között fennálló viszonyt oly módon írja le, mint amely két elemből tevődik össze: „az egyik az államélet jelenségeinek leírására, kategorizálására, tipizálására, rendszerezésére és megértésére irányuló törekvés, a másik az államélet jó irányba való terelésére, a moralisták szavával élve *erkölcsös*, az utilitaristák szavával *célszerű*, az evolucionisták szavával *haladó*, egyszóval *helyes* berendezkedésre irányuló törekvés. Az államhatalmak, pontosabban az állami főfunkciók *tipizálására* irányuló törekvés csakúgy, mint az államelmélet legtöbb alapkérdésének megfogalmazása az ókorra, *Arisztotelészre* megy vissza, az államhatalmak elválasztásának *politikai-erkölcsi* követelménye pedig a 17–18. századi felvilágosodás politikai elméletére, mindenekelőtt *Montesquieu-re*.”⁷⁴

A hatalmak elválasztásának modern elvét, amely szerint a hatalomgyakorlást a szuverenitásnak a hatalomkoncentrációnak a megbontásával, belső szervei tagozásával kell arra kényszeríteni, hogy a maga helyessége feletti ítélkezésnek ténylegesen alávesse magát a Stuart-kort követő időszakban véli felfedezni, első jelentős képviselőjének pedig Lockeot tartja.⁷⁵ Locke volt az, aki szerint az embernek a törvény uralma alatt kell állnia, szemben Arisztotelésszel, akit az államhatalmi funkciók elosztásában sem követ.⁷⁶ Locke legfőbb érdeme az volt, hogy az általános szabályalkotást elválasztotta a konkrét jogalkotástól. Ettől várta az önkény elkerülését.

Montesquieu szerinte annyiban haladta meg Lockeot hogy nála a kérdés már az, hogy az államhatalmi ágakat hogyan lehet egymástól elválasztani.⁷⁷ Véleménye szerint Montesquieu tévesen fogalmazta meg a hatalommegosztás elméletének problémáját, mert Angliában a

⁷⁴ Bibó István: Válogatott tanulmányok II. Az államhatalmi ágak elválasztása egykor és most 369. old.

⁷⁵ Bibó István: I. m. 377. old.

⁷⁶ Bibó István: I. m. 378. old.

⁷⁷ Bibó István: I. m. 379. old.

törvényhozás befolyást gyakorol a végrehajtó hatalomra, amelynek a király is része és a törvényhozó testület a legfelsőbb bíróság is egyben, így valójában a hatalmi ágak nem elválasztva vannak egymástól, hanem egymással szemben állnak, vagyis hatásköröket kell elvonni és konkuráló hatalmakat kell megszervezni.⁷⁸

Az amerikai alkotmányról úgy vélekedik, hogy erőteljesen követi Montesquieu-t, amelynek megvolt a maga oka, mégpedig az, hogy az angol koronát képviselő kormányzótól a lehető legtávolabb kívánták tartani a hatalmat. Hiányzott a szimbolikus államfő intézménye és a törvényhozó testületnek a végrehajtó hatalom számonkérésére irányuló joga. Ezek megvalósulásával jött létre a prezidenciális alkotmány, amelybe a bírói hatalmat is bevonták, amelynek feladata az örökös a végrehajtó és a törvényhozó hatalom felett, hogy a hatáskörüket túl ne lépjék.⁷⁹

Európában ez időben alkotmányos viták zajlottak, amelyek következtében az uralkodók a végrehajtó hatalom fejeiből egyre inkább egy szimbolikus reprezentatív szerepbe szorultak vissza. Ezeknek az államfőknek a montesquieu-i szerepek egyikét sem lehetett tulajdonítani⁸⁰ Ez vezethetett Constant regulatív hatalmához, amely jól jött, azoknak, akik az államukat a monarchia hatalmi igényeinek visszaszorítása nélkül akarták modernizálni.⁸¹

A másik nehézséget a hivatalnoki kar jelentette, amely a törvényhozó és a bírói hatalom beavatkozását egyaránt megpróbálta visszautasítani, mint a végrehajtó hatalom része ellenkező esetben sérülne a hatalommegosztás elve.⁸²

A harmadik nehézséget az jelentette, hogy a törvényhozó hatalom által alkotott szabályok alkalmazásának kérdése a végrehajtó hatalmat illette meg. Addig ugyanis a törvényhozás fenntartotta magának a végsőleges fokon való módosítás jogát, ami arra vezetett, hogy a szakértői javaslatokból gyakran kicsinyes hatalmi érdekeket szolgáló jogszabályok születtek, amely végül nem következett be.⁸³

⁷⁸ Bibó István: I. m 380. old.

⁷⁹ Bibó István: I. m 381. old.

⁸⁰ Bibó István: I. m 384. old.

⁸¹ Bibó István: I. m 384. old.

⁸² Bibó István: I. m 385. old.

⁸³ Bibó István: I. m 386. old.

Záró gondolatok

Az itt leírtak nem adnak egy teljes körű képet. Az államhatalmi ágak elválasztásának elmélete sokkal nagyobb kört ölelne fel, mint a fent említett szerzők egy-egy művének ismertetése. Különösen figyelmet érdemelne, hogy hogyan vélekedtek azok, akik nem értettek egyet a hatalommegosztás elméletével vagy esetleg máshogyan képzeltek el az államhatalmi ágak elválasztását, mint Locke, Montesquieu vagy Constant.

A szándékom az volt, hogy főbb vonalaiban felvázoljam a hatalommegosztás elméletének legjelentősebb képviselőinek elképzeléseit.

Felhasznált irodalom

Bibó István: Válogatott tanulmányok II. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986

Constant, Benjamin: A régiek és a modernek szabadsága, Atlantisz, Budapest, 1997

Hamilton, Alexander: A föderalista, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998

Locke, John: Második értekezés a polgári kormányzatról Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 1999

Montesquieu: A törvények szelleméről, Osiris-Attraktor, Budapest, 2000

Pap Gábor: Vázlat az alkotmányeszme szellemtörténeti fejlődéséről
(<http://mek.oszk.hu/01300/01394/01394.htm>)

Sári János: A hatalommegosztásról, Osiris Kiadó, Budapest, 1995